

Ключевые слова: историческая лексикология украинского языка, лексикография, этимология, методология этимологических исследований

The articles proposes comparative analysis of Ukrainian XX century etymology with approaches that have formed in other fields of Slavic and Indo-European Studies.

Keywords: historical lexicography of Ukrainian language, lexicography, etymology, methodology of etymological research

УДК 81'373.6

Переверзєв Д.І.

**ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ НАЙДАВНІШОГО ЛЕКСИЧНОГО ШАРУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ
СЕГМЕНТІВ КАРТИНИ СВІТУ
(за ностратичним словником А.Б. Долгопольського)**

У статті запропоновано тематичну класифікацію та світоглядну інтерпретацію найдавнішого лексичного фонду української мови.

Ключові слова: українська мова, історична лексикологія, ностратичні мови, індоєвропейські мови.

Актуальність статті визначена стрімким розвитком дослідження віддаленої спорідненості мов, яке за останні кілька десятиліть із гіпотези перетворилося на визнану багатьма закордонними та українськими дослідниками наукову теорію. Залучення результатів історичної лексикології у її найсучасніших зразках – першорядне завдання, одним із елементів виконання якого є теперішня стаття.

Новизна дослідження спричинена тим, що ностратичне мовознавство дозволяє розглядати етапи формування найдавнішого лексичного складу сучасної української мови з перспективи не тільки лінгвістики, а й етногенезу та еволюції людської культури протягом багатьох тисячоліть. Українська мова в такому разі постає виразніше у своїй самобутності на географічному та хронологічному тлі.

Міра вивченості питання. Хоч і не безпосередньо етапи формування української лексики відображені в працях, присвячених формуванню відповідних попередніх етапів мовної еволюції, які передували сучасному українському станові: праслов'янський [4], індоєвропейський [3], ностратичний

[5], ностратичний і борейський [6], «бореальний» (за концепцією М.Д. Андрєєва [1]).

Місце статті серед інших досліджень автора. Дослідження автора спрямоване на введення українознавчого матеріалу в ширший контекст, який не обмежується традиційними сферами розгляду українського словникового складу в індоєвропейському ареалі, а виходить на ширші контексти: ностратичний, бореальний, моногенетичний.

Мета статті – показати кореляцію між семантичною сферою тематичної групи, тією нішею в первісному світогляді та мірою збереженості її лексичного наповнення в сучасній українській мові.

Методи дослідження належать до загально лінгвістичних (порівняльно-описовий) та методів історичної лексикології (історична семіологія).

Небесні об'єкти, астрономічні та метеорологічні явища

294. *C¹a¹l¹∇ «холод» – драв., алт., і.-є. *KELH- «холод» – укр. *холод*

628. *g¹i¹l¹∇#¹∇¹d¹∇ «лід, мороз, заморожувати» – с.-х., алт., і.-є. *g^heled «лід, град» – укр. *ожеледь, ожеледиця*

684. *gA¹r¹∇(r¹∇) «грим, рев, гнів» – картв., с.-х., драв., і.-є. *g^hrem- «грим, низький і гучний звук» – укр. *грим*

761. *hawka «світло, яскравий» – с.-х., алт., і.-є. *aug- «сяяти» – укр. *юга*.

1158. *k.irUqa «лід, мороз» – с.-х., картв., урал., алт., і.-є. *kerno-s, *ker-m-, *ker-sn- «паморозь, снігова кірка» – укр. *серен* (змерзлий затверділий сніг).

1379. *tuuga «туман, хмара, імла» – урал., с.-х., драв., алт., і.-є. *meig^h-/*mig^h- «імла, хмара, туман» – укр. *імла*.

1540. *nike (*niku ?) «темрява, ніч» – с.-х., урал., алт., картв., і.-є. *neku- «вечоріє, вечір, ніч» – укр. *ніч*.

1557. *n̄br¹∇¹h¹r¹i¹ «туман, хмара» – алт., і.-є. *neb^h- «хмара, туман, небо» – укр. *небо, піднебіння*.

Елементи ландшафту

1701. *pa¹l¹∇ «бруд, болото, озеро» – с.-х., картв., алт., драв., і.-є. *bolH-/*pelH- «болото, ставок» – укр. *болото*.

1732. *P¹o¹π¹∇ «стежка, брід» – с.-х., картв., і.-є. *ponto^h-s «дорога, стежка, брід» – укр. *путь*.

1754. *P¹o¹η¹∇ «пил» – с.-х., урал., алт., і.-є. *pes-, *pens- «пил, пісок» – укр. *пісок*.

1508. *m¹ä¹q¹t¹∇ «земля, місця, оселя» – с.-х., урал., алт., і.-є. *meit^(h)- «мешкати, залишатися, перебувати; оселя, стоянка» – укр. *місто*.

563. *durs «бруд» – с.-х., драв., і.-є. *d^her-, *d^heri, *d^hrei- «випорожнюватися» – укр. розм. *дристати*

667. *g^oR¹∇ «пагорб, (невелика?) гора» – с.-х., картв., і.-є. *g^wer- «гора» – укр. *гора*

854. *ko¹d¹∇ ~ *kod¹∇ «бруд, багно, огидний» – с.-х., драв., і.-є. *g^wod^h-/*g^wed^h- «бруд, багно, огидний» – укр. *гад*.

929. *kur₁∇h₁∇ «пагорб, гора» – с.-х., урал., драв., алт., і.-є. *g^worH-/*g^wr.H- «гора» – укр. *гора*.

1114. *kuP «купа, пагорб; конус, виступ» – с.-х., алт., картв., драв., і.-є. *koupo «купа, пагорб, копиця, гора» – укр. *купа*.

1343. *ī∇yh∇ «лити; вода» – с.-х., і.-є. *leiH-/*liH- «текти, лити» – укр. *лити, ллю*.

1479. *m∇R₁∇₁Қа «волога, рідина; зволожувати» – с.-х., алт., і.-є. *merk- «сочитися, зволожуватися» – укр. *мрячити, мряка*.

1595. *nogalye «слиз, слъози, волога, рідина; сирий» – урал., алт., драв., с.-х., і.-є. *yeHlo-/*yH.lo- «нестиглий, сирий» – укр. *яловий*.

Рослини

1702a. *Pū1∇₁Hū «трава» – с.-х., алт., драв., і.-є. *peloH-/*peleH-, *pelHou- «солома, полова, січка» – укр. *полова*.

1761. *p^he^hr∇ ~ *pūHr∇ «плід» – с.-х., урал., алт., і.-є. *puro- «зерно, насіння» – укр. *пирій*.

1767. *pore «листок» – с.-х., алт., драв., і.-є. *per-, *per-n- «листок, папороть» – укр. *папороть*.

1800. *p^hr^hA^hR^ht∇^h∇ ~ *p^hr^hA^htR∇^h∇ «прут, молодий пагін, парость» – с.-х., драв., і.-є. *pert^h- «кілок, прут, парость» – укр. *прут*.

32. *ELimA «дерево» (в'яз чи под.) – і.-є. *lmo- «в'яз» – укр. *льом* (*Ulmus montana*)

152. *ʒoś∇(-Қа) «дерево» – с.-х., урал., алт., і.-є. *H^wes- «ясен» – укр. *ясен*

538a. *dUm₁ʔ₁ū чи *dUηw∇ «велике дерево» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *d^honi- «ялиця, смерека» – укр. *дуб*

644 *gān₁∇₁p^h∇ «стебло, пагін, палиця, кілочок» – с.-х., драв., урал., і.-є. *g|gomb^h «кілочок, вирізаний шматок дерева» – укр. *зуб*

863. *k^ho^h1∇ «палиця, гілка» – с.-х., алт., драв., і.-є. *gwol- «гілка» – укр. *гілля*.

1193. *k∇R₁∇₁t∇ «верхівка, верхня частина» – картв., с.-х., драв., і.-є. *^okred- «верхівка будівлі, дах» – укр. *корода* (дуже сукувате дерево).

1280. *Luka^s «гнучка лозина, батіг» – с.-х., алт., і.-є. *log- «лозина, молоде деревце» – укр. *лоза*.

1322. *L iP₁h₁a «прилипати, приклеювати; клейкий, клей» – с.-х., і.-є. *leip- «бути липким» – укр. *липнути, ліпити, липа*.

Тварини

1714. *paLuCa «кусюча комаха (блоха, комар, кліщ)» – с.-х., алт., і.-є. *b^hlus-/*plus- «блоха» – укр. *блоха*.

1787. *p.uryA «крило, перо» – с.-х., картв., алт., драв., і.-є. *(s)per- «крило, перо» – укр. *перо*.

70. *Ur□ (ba) «білка» – с.-х., драв., урал., алт., і.-є. *wer- «білка» – укр. *вивірка*

89. * $\text{r}^{\text{h}}\text{v}_1\text{s}^{\text{h}}\text{u}^{\text{h}}\text{n}_2$ «вепр» – алт., с.-х., і.-є. **sus-*, **suwos* «(дика чи одомашнена) свиня» – укр. *свиня*
98. * $\text{r}^{\text{h}}\text{u}^{\text{h}}\text{i}$ «яйце» – с.-х., і.-є. **ou. (y)o* – укр. діал. *айо*
142. * $\text{r}^{\text{h}}\text{v}_1\text{r}^{\text{h}}\text{v}_1$ «дикий кабан» – с.-х., і.-є. **Nepero-* «кабан» – укр. *вепр*
190. * $\text{b}^{\text{h}}\text{u}^{\text{h}}\text{q}^{\text{h}}$ «кусюча комаха (гедзь, комар)» – с.-х., картв., алт., і.-є. **bhouk-/bhuk-* «бджола» – укр. *бджола*
242. * $\text{b}^{\text{h}}\text{ur}_1\text{u}_1\text{d}^{\text{h}}\text{g}^{\text{h}}$ «волосся на обличчі, шерсть» – картв., алт., с.-х., і.-є. **bhradha-* «борода» – укр. *борода*
635. * $\text{g}^{\text{h}}\text{a}^{\text{h}}\text{m}_1\text{v}_1\text{s}^{\text{h}}$ «водоплавний звір, птах» – урал., с.-х., і.-є. **g^hans-* «гусак» – укр. *гусак, гуся*
659. * $\text{g}^{\text{h}}\text{u}^{\text{h}}\text{r}^{\text{h}}$ «тварина» – алт., урал., і.-є. **g^hwer* «дика тварина» – укр. *звір*
741. * $\text{r}^{\text{h}}\text{er}^{\text{h}}$ «сокіл» і под. л – с.-х., драв., і.-є. **xer-/xor-* «сокіл, великий птах» – укр. *орел*.
749. * $\text{r}^{\text{h}}\text{o}^{\text{h}}\text{w}_1$ «дика вівця/коза» – с.-х., алт., і.-є. **x^woWI* «вівця» – укр. *вівця*.
816. * $\text{h}^{\text{h}}\text{a}^{\text{h}}\text{r}^{\text{h}}$ «коза, вівця» – с.-х., і.-є. **her(i)-* «ягня, козеня» – укр. *ярка*.
- 847а. * $\text{k}^{\text{h}}\text{o}^{\text{h}}\text{n}_2\text{a}^{\text{h}}\text{b}^{\text{h}}$ «жаба» – драв., с.-х., і.-є. **g^werb^h-a* «жаба» – укр. *жаба*.
921. * $\text{k}^{\text{h}}\text{ur}^{\text{h}}$ ~ * $\text{k}^{\text{h}}\text{ar}^{\text{h}}$ «журавель» – с.-х., урал., драв., алт., і.-є. **gerH-* «журавель» – укр. *журавель*.
947. * $\text{k}^{\text{h}}\text{u}^{\text{h}}\text{r}^{\text{h}}$ «молода тварина, дитя» – с.-х., алт., драв., і.-є. **g^werb^h-* «недорослий, маля тварини» – укр. *жереб'я*.
1079. **k.un(r)* «невеликий хижак (куниця, тхір, дикий кіт тощо)» – с.-х., алт., і.-є. **keun-/koun-* «куниця» – укр. *куниця*.
1093. **kEnit* «воша, гнида» – с.-х., і.-є. **knid-* «воша, гнида» – укр. *гнида*.
- 1109а. **k.apU* «птах» – с.-х., драв., картв., і.-є. **kops-* «чорний дрізд» – укр. *кіс* «чорний дрізд».
1133. **K.ERu* «олень, косуля» – алт., урал., і.-є. **kerwo-/krwo-* «олень» – укр. *корова*.
1196. * $\text{r}^{\text{h}}\text{er}_1\text{n}_2\text{v}_1\text{z}^{\text{h}}$ «шершень, оса» – картв., с.-х., і.-є. **ksr-r/-en-* «шершень» – укр. *шершень*.
1201. **K.ori^sE* «будь-який куроподібний птах» – с.-х., алт., драв., і.-є. **kwour(o)-* «куроподібна дичина» – укр. *кура, куриця*
1307. **Lunga^s* «хижий звір» – с.-х., алт., і.-є. **lunk-* «рись» – укр. *рись*
1369. **mAdu* «мед» – драв., с.-х., і.-є. **med^hu-* «мед» – укр. *мед*.
1390. **miksa* ~ **migza* «миша, кріт тощо» – урал., алт., картв. ?, с.-х. ?, і.-є. **mus* «миша» – укр. *миша*.
1408. * $\text{m}^{\text{h}}\text{u}_1\text{w}_1\text{v}_1\text{u}^{\text{h}}$ «тварина, м'ясо» – с.-х., алт., урал., і.-є. **melo-* «вівці і кози, мала/молода тварина» – укр. *маль*.
1432. **meni* «риба як клас» – с.-х., драв., урал., алт., і.-є. **m.ni-* «риба» – укр. *мень*.
1488. **muse* «комаха, муха, мураха» – алт., драв., картв., с.-х., і.-є. **mus-/mous-* «муха» – укр. *муха*.
1506. * $\text{m}^{\text{h}}\text{a}^{\text{h}}\text{r}^{\text{h}}\text{i}^{\text{h}}$ «черв, личинка, невелика комаха» – картв., алт., і.-є. **mat- (*mot-)* «черв, личинка» – укр. *мотиль*.

Частин рослин і тіла тварин

311. ***śar** ▽ «тверда/міцна, затверділа кірка, тверда/згрубіла поверхня» – картв., алт., с.-х., і.-є. **sker-* «тверда, суха шкірка, кірка» – укр. *шкіра, кора*
906. ***kan|mp** ▽ «м'який наріст, розростання (губа, гриб)» – с.-х., урал., і.-є. **gemb-* «наріст, припухлість, пухлина, випинання» – укр. *губа* (частина обличчя; гриб).

Фізичні стани, частини тіла і тварини і людини і дії, похідні від назв частин тіла

1675. **p.oka* «бік тіла, сторона» – с.-х., алт., і.-є. **pog-/po(:)k-s-* «сторона тіла» – укр. *пах, пахви*.
1691. **P_ile* «волосся, жмут волосся, пір'я» – с.-х., драв., картв., і.-є. **pilo-* «волосся» – укр. *повсть*.
1664. ***Ṗṭṣ̣** «волосся» – картв., с.-х., алт., і.-є. **pous-/pus-* «волосся на тілі, пух» – укр. *пух*.
1694. ***Ṗ¹ṭ¹Ṗ¹L** ▽ «сильний» – с.-х., алт., картв., драв., і.-є. **bel-* «сильний» – укр. *більший*.
1703. ***Ṗṭṣ̣** «бік тіла, сторона» – урал., драв., с.-х., і.-є. **pole-* «бік тіла, сторона, половина» – укр. *половина*.
1727. **p.Algae* ~ **pAlgae* «селезінка» – драв., с.-х., урал., і.-є. **b^hHg^hen-* ~ *(*s*)*pl.Hg^hen-* «селезінка» – укр. *селезінка*.
1763. ***Ṗer** ▽ «губа, край» – с.-х., урал., алт., і.-є. **puri* «губа, край, вінця» – укр. *праліс*.
1790. ***Ṗṭṣ̣Ṗṭṣ̣ṭṣ̣** «ніготь, пазур» – с.-х., картв., і.-є. **pr.st-* «палець» – укр. *перст, перстень*.
1804. **PerKu* «кістка, ребро» – с.-х., драв., і.-є. «груди, ребро» – укр. *перса*.
104. ***Ṗṭṣ̣** ▽ «горло; ковтати» – с.-х., алт., і.-є. **Ṗṭṣ̣ṭṣ̣* «рот» – укр. *вуста*
133. ***Ṗṭṣ̣** ▽ «згинатися, згин, суглоб (ос. лікоть, кісточка)» – с.-х., урал., алт., карт., і.-є. **heṭk^ṭ* «згин, лікоть» – укр. *лікоть*
209. ***baHṭ** ▽ «біль, рана» – с.-х., алт., і.-є. **bhehl-* «біль, рана» – укр. *біль*
218. ***bṭṣ̣** «бік тіла, сторона» – картв., с.-х., алт., і.-є. **bhokw-* «бік» – укр. *бік*
383. **cikU* «початок кінцівки (стегно, плече)» – с.-х., алт., драв., і.-є. *(*s*)*teig^w*- «плече, стегно» – укр. *стегно*
613. **goLu* «череп» – с.-х., алт., і.-є. **g^{wh}olw/*g^{wh}olu/*g^{wh}elu-* «голова» – укр. *голова*
642. ***gṭṣ̣** ▽ «сторона, бік» – с.-х., урал., і.-є. **gamb^ha-* «щелепа» – укр. *губа, гемба*
804. ***Ṗṭṣ̣** ▽ «нутрощі» – картв., с.-х., алт., і.-є. **ei.li/*ili-* «нутрощі» – укр. *ялти* (в'ялити).
810. **Honka* «кут, суглоб, згин (частини тіла і под.)» – алт., с.-х., і.-є. **o|ang-* «суглоб, кут» – укр. *вугол* (хати).
897. **kuna* «волосся» – урал., драв., і.-є. **goun-/gun-* «волосся» – укр. *гуня*.

931. *kôri^hû «шия, горло» – с.-х., драв., і.-є. *g^wriwa- ~ *g^werwa- «потилиця, шия» – укр. *грива*.
1019. *k.akU «гак, зуб, ікло» – картв., с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *kog-/*keg- «гак, пазур» – укр. *кіготь*.
1038. *Ḳaw^hE¹L∇ «здутість, запалення, абсцес, грижа» – с.-х., алт., і.є. *kawela/*kula «здутість (тіла), грижа» – укр. *кила*.
1068. *ḲU^ham∇(-n∇) «рука з п'ятьма пальцями» – с.-х., урал., алт., і.-є. *de-km.t- «десять» – укр. *десять*.
1108. *K.ap.a «долоня руки; ступня ноги; копито» – с.-х., і.-є. *ko|ap- «копито» – укр. *копито*.
1172. *ḲER∇č∇ «жорстке волосся, колючий/жорсткий предмет, щетина» – с.-х., алт., і.-є. *kerst-/*kr.st- «жорстке волосся, щетина» – укр. *шерсть*.
1174. *k.ard «груди, грудь → серце, внутрішні органи» – картв., с.-х., драв., і.-є. *kerd-/*kr.d-/*kred- «серце» – укр. *серце, середина, середа*.
1259. *Lub- «бути спраглим, голодним → любити, бажати» – с.-х., урал., алт., і.-є. *leub^h-/*loub^h- «любити, бажати, бути згодним» – укр. *любий, любити*.
1341. *Louxi^sa «щока → обличчя» – с.-х., алт., і.-є. *leik- «обличчя, щока» – укр. *лице*.
1414. *malge (*malke) «грудь, вим'я» – с.-х., урал., драв., і.-є. *melg- «молоко» – укр. *молоко*.
1429. *muñ∇(-t|d∇) «яйце → тестикула» – урал., с.-х., драв., алт., і.-є. *mond^h- «тестикула» – укр. *мудо* (тестикула).
1450. *moцAη∇ «шия, потилиця» – с.-х., алт., драв., і.-є. *mon- «потилиця, шия» – укр. *намисто* (пор. рос. *монисто*).
1486. *mäf∇C∇ «нутрощі тварин» – с.-х., урал., і.-є. *smerd- «екскременти» – укр. *сморід, смердіти*.
1490. *m∇ś|ś|Cka^h∇ «кістковий і головний мозок» – с.-х., драв., і.-є. *mos-o/en ~ *mosg^ho- «кістковий мозок» – укр. *мозок*.
1566. *nuse «дихати» – с.-х., урал., і.-є. *neus- «нюхати» – укр. *ніс, нюхати*.
1586. *naK.o «м'які частини тіла тварин (печінка, кістковий мозок, смалець)» – урал., алт., і.-є. *yek^w-r(t-) «печінка» – укр. *ікра*.
1609. *nangu: «язик» – картв., урал., драв., алт., і.-є. *yn.g^hu- ~ *dn.g^hu/*dn.g^hwa ~ *ln.g^hu- «язик» – укр. *язик*.
1646. *naqasa «ніс» – с.-х., алт., і.-є. *pens- «ніс» – укр. *ніс*.

Діі

1704. *pelqe «тремтіти, боятися» – с.-х., урал., алт., і.-є. *pelH-/*pleH- «страхати(ся)» – укр. *полохливий, полахати*.
1768. *P∇R∇ «перетинати, переходити» – алт., і.-є. *per- «проходити крізь, через, перетинати» – укр. *пере-*.
1773. *P.Ar₁ʔ₁∇ «народжувати» – с.-х., драв., і.-є. *per- «народжувати» – укр. *випороток*.
1775. *pāri^ʔE «роздирати, розривати» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *(s)per- «розривати, розбивати» – укр. *пороти*.

1810. **pos*∇ (~ **bos*∇) «випускати газу (беззвучно)» – с.-х., картв., урал., алт., і.-є. **pesd-* «випускати газу (беззвучно)» – укр. *пиздѝти* (sic!).
1819. **ṛ̥äy̥š̥r̥i* «трощити, розбивати на шматки» – с.-х., урал., алт., картв., і.-є. **peis-/pis-* «трощити, молотити» – укр. *пхати, пионо, пиениця*.
121. **ṣayka* «швидко рухатися, стрибати» – с.-х., драв., і.-є. **ai.g-* «спритно рухатися, коливатися, бриніти» – укр. *грати, гра*
175. **būd̥, X̥q*∇ «прокидатися; відчути, звернути увагу; бути збудженим, веселим» – с.-х., і.-є. **bheudh-* «звернути увагу, бути на сторожі» – укр. *будити*
183. **buko-* «бігти, тікати» – с.-х., урал., і.-є. **bhegw- / bheug-* «тікати» – укр. *бігати*, діал. *бічи*
191. **būḶa*¹ «гнути, вигнутий» – с.-х., алт., і.-є. **bheug-/bheugh-* «гнути» – укр. *бугор*
206. **baḶn̥*¹ «мити» – картв., с.-х., алт., драв. – укр. *баня*
271. **bixa* (**bīqa*, **biuxqa*) «бити» – карт., сем.-хам., алт., і.-є. **bheih-* «бити» – укр. *бити*
320. **cow-* «стежити, захищати, обороняти» – картв., с.-х., і.-є. **skew-* «стежити, дивитися» – укр. *чути*
354. **ṣoq̥a, ṣE* «бити, вдаряти, боліти, біль» – картв., с.-х., алт., драв., і.-є. **skeh-tH-* «шкодити, завдавати болю» – укр. *шкода*
369. **ṣ'ü't*∇ «кидати, жбурляти» – картв., с.-х., і.-є. **skeud-/skud-* «кидати» – укр. *кидати*
381. **ṣa'h̥a* «зупинятися, стояти» – с.-х., алт., драв., і.-є. **steh-/*sthe-* «стояти» – укр. *стояти*
552. **duq-* «дути, дихати» – с.-х., і.-є. **d^heuH-* «трусити, дути» – укр. *дѝти, дути*
576. **daXw-* «давити, тиснути» – с.-х., алт., і.-є. **d^ho|aw-* «тиснути» – укр. *давѝти*
591. **gaṣb*∇ «хапати, тримати; збирати» – с.-х., драв., алт., і.-є. **g^hab^h-* «хапати, тримати» – укр. *гапати* (Грінченко)
675. **gor̥bḶp̥*∇ «шкрябати, дряпати» – с.-х., урал., драв., алт., і.-є. **g^hreb^h-* «копати» – укр. *гребѝнь, гребѝти*
685. **gera* або **geRya* «ступати, йти» – алт., с.-х., і.-є. **g^hred^h* «ступати, йти» – укр. *грясти*
864. **koLi* «намазувати, забруднювати» – с.-х., алт., драв., і.-є. **glei-* «клей, глей» – укр. *глей, глина*.
882. **kat*∇ «схопити, тиснути» – с.-х., алт., і.-є. **gem-* «тиснути, стискати, схопити» – укр. *жати*.
900. **kanhae* «народжувати» – драв., і.-є. **genh-/gneh-* «народжувати» – укр. *зять*.
901. **kinho* ~ **kihno* «бачити, стежити, обстежувати, знати» – с.-х., алт., і.-є. **genh^w-/*gneh^w-* «знати» – укр. *знати*.
927. **kor̥ṣ*∇ «їсти (пожадливо), пити, поглинати» – с.-х., драв., алт., і.-є. **g^werH-* «пожирати, їсти, поглинати» – укр. *жерѝти, жру*.

987. **k.abr^ca* «кусати» (→ «їсти») – с.-х., картв., алт., драв., урал., і.-є.
 **geb^h*- «їсти, кусати, жувати» – укр. *дзьобати*.
1003. **ḱaṛḱ¹U* «шкрябати, відшкрябувати луски» – картв., с.-х., алт., драв., і.-є.
 **kes-/ksee-* «чесати, причесувати» – укр. *чесати, чешу*.
1023. **K.oK.e* «дивитися, бачити» – с.-х., урал., драв., і.-є. **k^wek-/k^wok-*
 «бачити» – укр. *казати, вказувати*.
1070. **ḱamč¹o¹* «гнути, згинати, кут» – урал., с.-х., картв., і.-є. **kant^ho-*
 «кут, згин» – укр. *кут*.
1286. **Luk.a* «ковтати» – с.-х., картв., алт., драв., і.-є. **leuk-* «горло» – укр.
ликати.
1381. **magyE* «дрижати, розвіватися» – с.-х., алт., драв., і.-є. **meH(i)-*
 /**moH(i)-* «розвіватися, хитатися» – укр. *маяти, махати*.
1385. **mo^skE* «тиснути» – с.-х., драв., алт., і.-є. **meg-/mog-* «мазати,
 замішувати» – укр. *мазати*.
1402. **maeL (=mael)* «ховати» – картв., і.-є. **mel-* «вводити в оману,
 помилятися» – укр. *(по)милитися, омільний*.
1435. **m¹ā¹ḥ¹ṽ* «м'яти, гнути» – с.-х., урал., алт., і.-є. **men-* «стискати,
 тиснути, придавлювати» – укр. *м'яти, мну*.
1453. **muḥḱalū* «робити великі зусилля, тужитися, бути важким» – драв.,
 алт., картв., і.-є. **monk^w*- «мука, важка робота» – укр. *мука (борошно), мука*
 (страждання).
1491. **meṛiś¹ṽ* «ховати» – с.-х., урал., і.-є. **mo|aiso-s* «шкіра, вовна» –
 укр. *міх*.
1509. **'meyt.e* «кидати» – с.-х., алт., драв., і.-є. **meit-/met-* «кидати,
 метати» – укр. *метати*.
1535. **nigEXa* «ударятися, битися, пронизувати» – с.-х., урал., і.-є. **neig^h*-
 «пронизувати» – укр. *ніж*.
1539. **nEko* «відкривати, оголювати» – с.-х., алт., і.-є. **nogw-no-* «голий»
 – укр. *нагий*.
1544. **naeKi* «нести, приносити» – с.-х., алт., і.-є. **nek-/n.k-/enk-*
 «нести» – укр. *нести*.
1547. **nUk.e* «бити, дзьобати, вдаряти» – с.-х., і.-є. **neuk-/nik-* «бити,
 штовхати» – укр. *но* (вигук для підганяння коня), *нокати*.
1608. **nonuda* «йти вслід, переслідувати, полювати» – с.-х., урал., алт.,
 драв., і.-є. **yeud^h-/uid^h*- «переміщувати, рухати» – укр. *юдити, під'юджувати*.

Елементи культури

Сигнали

1765. **p.iRo(-K.ae)* – алт., картв., с.-х., і.-є. **prek-/pr.k-* «запитувати,
 просити» – укр. *просити*.
647. **gū¹ṽaḥ¹o¹* «звук, говорити» – урал., алт., драв., і.-є. **ghwen-* «звук,
 голос» – укр. *дзвін*
697. **gäw¹ṽ* «звати» – с.-х., драв., і.-є. **g^houH* «звати, кликати,
 викликати» – укр. *звати*

876. *kaLč∇ «голос, говорити, кричати, плакати» – с.-х., і.-є. *ga|olso-s «крик, голос» – укр. *голос*.

957. *kat∇ «говорити, думати» – с.-х., урал., і.-є. *go(:)d- «говорити, думати» – укр. *гадати*.

1036. *KeHu^hlūHê «чути» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *kleue-/ *klu(:)- «чути» – укр. *слава, слово*.

1229. *K^ʀaʀe¹w∇ «слухати, помітити» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *keW-/ *keu- «слухати, відчути, звертати увагу» – укр. *чути*.

1372. *mæ^hūd∇ «говорити» – урал., с.-х., урал., і.-є. *meud^h-/ *mud^h- «говорити → думати» – укр. *мисль*.

Обробіток матеріалів

1698b. *p.oli^sE «розколювати» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *(s)p^hel- «розколювати» – укр. *поліно, полиця, піл*.

1737. *P_unyā «перевертати, переплітати, зв'язувати» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *(s)pen- «заплітати, зв'язувати» – укр. *путь, путати*.

251. *bora «свердлити, бурити» – с.-х., урал., і.-є. *bher- «дірявити, бурити» – укр. *бурити, борона*

301. *ča¹l¹E¹o «розбивати, розрізати» – картв., с.-х., і.-є. *skelHx- «розбивати» – укр. *щілина*

365. *c.aRip «шкрябати, долото, різець» – с.-х., і.-є. *skerb-/ *skreb- «дряпати, шкрябати» – укр. *шкрябати*

515. *d¹ik¹E¹ʏ¹U¹ «місити, замішувати, м'яти» – с.-х., картв., алт., драв., і.-є. *dheigh «місити глину» – укр. *діжа*

527. *daeLb «довбати, копати, протинати» – алт., с.-х., і.-є. *d^helb^h- «довбати, копати» – укр. *довбати*

557. *dūR∇ «колода, палиця» – с.-х., картв., і.-є. *d^hwer-, *d^hur-, *d^hw.r- «ворота, двері» – укр. *двері*

677. *gäRd∇ «обводити, оточувати, обгороджувати» – с.-х., алт., і.-є. *g^herd^h «обгороджувати, оточувати» – укр. *город, грядка, гряда*

723. *garH∇ «розламувати, перемелювати» – картв., с.-х., і.-є. *herH- «орати» – укр. *орати*

861. *ka¹l¹∇ «зчищати кору з дерева, усувати рослинність» – драв., урал., і.-є. *go|al- «оголений» – укр. *голий*.

1043. *kaLça «різати, рубати, тесати, забивати» – картв., с.-х., алт., і.-є. *kela/*kla- «рубати, забивати» – укр. *колоти*.

1054. *k.alka (~*kaLka?) «обмотувати(ся), скручувати(ся)» – картв., і.-є. *kelg- «обмотуватися, скручуватися, зігнутисть» – укр. *човгати, клянчити, клякати*.

1143. *K.ur «сплітати, переплітати, зв'язувати докупи» – урал., алт., драв., с.-х., і.-є. *k^weru- «будувати, робити» – укр. *чара (посуд), чари, чар (магічна дія)*.

1225. *K.ot.a «паркан, стіна, хатина, оселя» – с.-х., урал., алт., драв., і.-є. *kot- «повітка, стіна, хатинка» – укр. *котець*.

1292. **LeqEK.a* «різати, рвати» – с.-х., урал., і.-є. **lek-/lok-/lek-* «розрвати» – укр. *лахи*.

1309. **l.oŋK.a* «гнути → лук» – с.-х., урал., алт., і.-є. **lenk-* «згинати», **lonko-s* «лук» – укр. *лук*.

1319. **lup^sa* «луб, кора, плівка (рослини)» – с.-х., урал., картв., і.-є. **leup-* ~ **leub-* ~ **lep-* «кора, шкірка» – укр. *луб*.

1462. **mure* «зв'язувати, скручувати, зшивати» – с.-х., алт., драв., урал., і.-є. **merēg^h-* ~ **merg^h-* «зшивати, переплітати» – укр. *мереживо*.

1517. **mīz₁w₁∇-(k∇)* «місити, розмішувати» – с.-х., алт., драв., і.-є. **misg-/meisg-* «змішувати» – укр. *місити, змішувати*.

Артефакти

1047. **k.al.|lhu* «палиця, гак, грати» – с.-х., картв., урал., драв., і.-є. **kleHw-* «палиця, гак, засув, замок» – укр. *ключ, клюка*.

1192. **k.urt* «пояс; підперізуватися» – с.-х., картв., алт., і.-є. **kerd-* «підперізуватися» – укр. *черес*.

1563. **niXRe* «порожня (в дереві, в ґрунті), діра, яма» – с.-х., алт., і.-є. **ne|o|ar* «діра, порожнина в ґрунті» – укр. *нора*.

Опанування вогню

1679. **p.ako* «пекти на вогні, бути гарячим» – картв., урал., алт., і.-є. **pek^w-* «кухарити, пекти, готувати їжу на вогні» – укр. *пекти, піч*.

184. **b^oʔka* – с.-х., карт., алт., і.-є. **bhog-* «пекти, палити» – укр. *багаття*

511. **dAko* «палити» – картв., с.-х., і.-є. **d^heg^{wh}-* «палити» – укр. *дьоготь*

686. **gorae* «гарячий, гріти, вуглини» – с.-х., алт., і.-є. **gwher-* «пекти, палити» – укр. *гарячий*

814. **HankU* «вогонь» – с.-х., урал., драв., і.-є. **Hn.g^wni-s* «вогонь» – укр. *вогонь*.

916. **kuP₁sa* «гасити, виснажувати(ся)» – с.-х., урал., алт., і.-є. **g^wes-/g^wos-* «гасити, виснажувати(ся)» – укр. *гасити*.

1111. **K.upE* «кипіти, бурлити» – алт., урал., с.-х., і.-є. **keup-* «кипіти, випаровуватися» – укр. *кипіти*.

1156. **k.arh₂U* «палити, нагрівати» – с.-х., картв., драв., алт., і.-є. **kere-* «палити» – укр. *черінь*.

1219. **ʔot∇(-R∇)* «дим» – алт., с.-х., і.-є. **k^wed-* «дим» – укр. *кадити, чадити*.

1725. **palHa* «горіти, палати» – с.-х., урал., драв., і.-є. **pelh-/pleh-* «горіти, бути теплим» – укр. *палати*.

Людина і суспільне життя

432. **ʕER∇* «доглядати, стерегти, дивитися» – картв., с.-х., і.-є. **ster-g-* «стерегти, турбуватися, піклуватися» – укр. *стерегти, сторож*

571. **dur-* «оселя, табір» – с.-х., алт., і.-є. **d^hwor-/d^hur-* «двір, оселя» – укр. *двір*

862. **kalu* «жінка із іншої екзогамної групи в межах екзогамної системи племен, звідки – наречена, родичка за шлюбом одного з родичів» – с.-х., картв., урал., алт., і.-є. **gl.ou-/*glou-/*gelu-* «братова дружина, сестра чоловіка» – укр. *зовиця*.

896. **koni* або **kuni* «жінка, дружина» – с.-х., алт., і.-є. **g^wen(eH)* «жінка» – укр. *жона, жінка*.

1032. **K.ula* «рід, община, село» (→ «всі») – с.-х., урал., драв., і.-є. **k^wel-* «рід, загін» – укр. *чоловік*.

1224. **k.at.* (**ka^sit?*) «вбивати, вести війну» – драв., с.-х., і.-є. **kat-* «битися» – укр. *котора* (суперечка).

1240. **K.uuh* «відпочити, бути в зручному становищі» – урал., і.-є. **k^weiH-* «відпочивати» – укр. *спочивати, відпочивати*.

1356. **ma^ʔa(-y∇)* «мати» – с.-х., драв., алт., і.-є. **ma-*, **ma-ya* «мати» – укр. *мати*.

1607. **ŋ'e'ŋH∇* «жінка (також – жінка із протилежної екзогамної спільноти всередині екзогамної системи племен» – урал., алт., і.-є. **yena-ter-* «дружина чоловікового брата» – укр. *ятрівка*.

Ознаки, напрямки

1699. **ʔ^ru1ɬh* «червоний, жовтуватий, блідий» – с.-х., і.-є. **pl.Hw-*, **polHw-* «жовтуватий, світлий, блідий» – укр. *половиту*.

1705. **ʔiLEqⁱ* «відкритий, некритий, голий» – алт., с.-х., драв., і.-є. **plei-* / **pli-* «голий, оголений» – укр. *пліщина, плішивий*.

1708. **ʔ^rδ¹χ|qΓa* «широкий і плаский» – с.-х., алт., і.-є. **plex-* «широкий» – укр. *плаский*.

140. **ɬuʔ[∇]* «вгору» – с.-х., алт., і.-є. **Huppo* «вгору» – укр. *високий*

243. **b¹r[∇]gE* «високий» – картв., с.-х., і.-є. **bherg-* «високий» – укр. *берег*

249. **baR^z∇* «бути нерівним, шорстким, найжачуватися» – картв., і.-є. **bhars-/bhr.sti-* «найжачуватися, колоти» – укр. *борц* (від назви рослини)

255. **bor^su* «коричневий, жовтий» – с.-х., алт., і.-є. **bher-* «бурий» – укр. *бурий, бобер*, діал. *бібр*

503. **d^hu^ga* «підхожий, відповідний, хороший» – алт., с.-х., картв., і.-є. **d^heug^h-* «бути готовим» – укр. *дужий, дуже*

618. **guLa* «гнути, бути зігнути» – сем.-хам., картв., алт., і.-є. **g^hwel-* «заблукати, зійти на манівці» – укр. *злий*

624. **g¹ī^ho* «сіяти, блистіти, іскритися» – с.-х., урал., алт., і.-є. **g^hwelh^w-* / **g^hleh^w-* «жовтий» – укр. *зелений*

625. **gU¹E,ħU* «бути гладеньким» – с.-х., картв., урал., алт., і.-є. **g^hleH^wd^h/*g^hlh.^wd^h* «бути гладеньким» – укр. *гладкий*

650. **gup¹ū* «порожній, пустий, дірка» – с.-х., урал., алт., і.-є. **geup-* / **goup/*gip-* «дірка, яма» – укр. *жуна*

883. **kat∇* «повний, цілий, весь» – с.-х., алт., урал., і.-є. **gem-* «бути повним» – укр. *жменя*.

949. **kirHa* «старий» – драв., с.-х., алт., і.-є. **gere-* «старий, дорослий» – укр. *зрілий, зріти*.

972. *koʋʒ'o' «жирний, здоровий» – урал., катрв., і.-є. *g^weiH^w- «бути здоровим, живим» – укр. *жити, гоїти*.

996. *KaʋCä «вкорочений обрізанням» – катрв., с.-х., драв., і.-є. *k^wes-/*k^wos- «різати» – укр. *коса*.

1074. *k.anE «молодий, дитина» – алт., драв., катрв., с.-х., і.-є. *ken- «юний, дитина, дитинча тварини» – укр. *чадо*.

Абстрактні поняття

751. *ha вказівний займенник – с.-х., урал., драв., алт., катрв., і.-є. *o-n-yo- «те» – укр. *він, оно*.

753. *he «цей» вказівний займенник – катрв., с.-х., і.-є. *c^e- «це, цей» – укр. *ось*.

808. *Hin ∇ «інший» – драв., с.-х., і.-є. *ei.n – укр. *інший, інакший*.

1354a. *mi^sa «ми» – катрв., урал., і.-є. *-te (дієслівне закінчення 1 ос. мн.) – укр. *ми*.

836. *ko «на противагу, але, також» – катрв., с.-х., урал., алт., і.-є. *g^we (протиставна енклітична частка) – укр. *же*.

Релігійні та магічні уявлення

1085. *Kipʋ «займатися магією; використовувати магію проти когось, звідси – ненавидіти» – алт., драв., с.-х., і.-є. *kwen- «займатися магією» (→ «брати участь у магічних церемоніях, жертвоприношеннях») – укр. *святий*.

1416. *m∇LKā «стирати, знищувати, не робити» – с.-х., алт., і.-є. *ml.k^w- «мовчати» – укр. *мовчати*.

1464. *miRe «відходити, зникати, помирати» – с.-х., урал., драв., і.-є. *ter-/*tr.- «вмирати» – укр. *вмирати, смерть*.

1552. *nim^se «ім'я, слово» – с.-х., урал., алт., і.-є. *no(:)m-n-/*'n.m-n(-) «ім'я» – укр. *ім'я, імені*.

Час

1077. *Kan∇ «починати, зачинати, бути новим» – і.-є. *ken- ~ *kan- «починати, зачинати, народжуватися, бути недавнім/молодим» – укр. *кінець, початок, кін*.

1378. *maehgae «юний, маленький» – с.-х., і.-є. *tegh-/*togh- «молодий (про людину), малий» – укр. *мізинний, мізинець; мізинник (найменша дитина в сім'ї), мізинка (найменша донька в сім'ї)*.

1573. *naewue «новий» – алт., с.-х., і.-є. *newo-/*nowo- «новий» – укр. *новий*.

1625. *'naʒrE «молодий, новонароджений → весна» – с.-х., алт., катрв., і.-є. *'uehr- «молодий, весна → «рік» – укр. *ярина, яр* (т.с.).

Серед українських рефлексів ностратичної лексики більшість належить конкретним назвам, а серед них – діям, що вказує на первісне мислення як зосереджене передусім на процесуальності, а не на предметності. Це цілком корелює з визначною роллю дієслова для багатьох мов із доволі архаїчним

способом граматичної організації (наприклад, семітські мови), де дієслово виступає головним джерелом творення лексичного запасу.

Нерозривна пов'язаність дії із її результатом, а пізніше – і з інструментом, виявилася в тому, що від назв частин тіла людини і тварини походять назви виконуваних ними дій, а назви деяких предметів (*лук*) – від дії, результатом якої вони є (згинання).

На основі спостереження за хронологічно найглибшими шарами української лексики можна зробити і деякі узагальнення світоглядного плану. Так, примітно, що назви частин тіла людини і тварини здебільшого не відрізняються – тобто первісний індивід не виокремлював себе на тлі тваринного світу. Ба навіть на тлі рослинного світу царство тварин і світ людини ще не усвідомлювалися як окремі царини, про що свідчить збережений навіть у сучасній українській мові пракорінь на позначення гриба, що через стадію проміжної семантики «наріст» почав позначати поняття «губа».

Таким чином перед дослідником ностратичних рефлексів, збережений у сучасній українській мові, постає доволі чітка картина найдавнішого людського світогляду, і висока збереженість ностратичних коренів в українській мові (за словником А.Б. Долгопольського таких налічується бл. 225) можна пояснити глибокою закоріненістю їхньої семантики у сферу світоглядних та міфологічних уявлень, які й забезпечили їм такий високий відсоток збереженості.

Перспективи дослідження можна визначити як поглиблення хронологічного порогу історичного дослідження української лексики, який би подолав межу не тільки ностратичну, а й бореальну, і як розширення географічного ареалу, в якому досліджується українська лексика, із ностратичного до більшої кількості мов, споріднених із ностратичними віддаленими зв'язками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев Н.Д. Раннеиндоевропейский праязык / Николай Дмитриевич Андреев. – Л.: Наука, 1986. – 328 с.
2. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1995. – 456 с.
3. Гамкрелидзе Т.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязык и протокультуры / Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского университета, 1984. – Т. 1–2. – 1328 с.
4. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков под. ред. О.Н. Трубачева. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1974–2003. – Вып. 1–30.
5. Dolgopolsky, A. Nostratic Dictionary / Aharon Dolgopolsky. – Cambridge: McDonald Institute for Archeological Research, 2006. – 3116 p.
6. Starling [електронна етимологічна база даних] [Електронний ресурс] Режим доступу: starling.ru

В статті предложена тематическая классификация и мировоззренческая интерпретация древнейшего лексического фонда украинского языка.

Ключевые слова: український язык, историческая лексикология, ностратические языки, индоевропейские языки.

The article proposes thematic classification and world view interpretation of the oldest Ukrainian inherited vocabulary.

Keywords: Ukrainian languages, historical lexicology, Nostratic languages, Indo-European Languages.

УДК 811.161.2'37

Підкамінна Л.В.

МЕХАНІЗМИ НЕОЛОГІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано особливості процесів виникнення й функціонування неологізмів, досліджено механізми неологізації лексичного складу сучасної української літературної мови, визначено структурні, семантичні та функціональні особливості нових слів у різних типах дискурсів, схарактеризовано основні шляхи поповнення неологізмами лексичного складу сучасної української літературної мови.

Ключові слова: неологізм, новація, лексика, семантика, функціонування.

Лексичний склад будь-якої мови – найбільш динамічна підсистема, постійні зміни якої сигналізують про розвиток мови, її зміну. У лексиці відображається інформація про життя суспільства, його культуру, особливості світосприймання тощо. Нові реалії життя на початку ХХІ століття, інтенсифікація розвитку нових інформаційних технологій, суспільно-політичних процесів, культурних, освітніх інновацій зумовили появу великої кількості неологізмів у лексичному складі сучасної української літературної мови.

Глибоке й всебічне вивчення неологізмів та пов'язаних із їх виникненням і функціонуванням мовних процесів є актуальною науковою проблемою у зв'язку з орієнтацією сучасного мовознавства на дослідження процесів розвитку мови.

Процеси неологізації лексики здавна цікавили багатьох учених. Ще лексикографи ХІХ століття звернули увагу на нові одиниці мови. Дослідженню неологізмів присвячені праці учених ХХ століття: О.Потебні, Л.Щерби, Н.Арутюнової, Р.Будагова, Г.Винокура, В.Гака, Ю.Сорокіна тощо. Сучасну вітчизняну неологію розвивають у своїх працях О.Стишов, І.Андрусак, Н.Адах,